

Шарыпқазы Н.¹, Әбирова Қ.Б.²

¹оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: nuriknaiman16@gmail.com

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің магистрі,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: nuriknaiman16@gmail.com

МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ТҰРАҚТЫ ТІРКЕСТЕР МЕН АҚЫННЫҢ ҚОЛТАҢБАСЫ

XX ғасырдың аяғы және XXI ғасырдың басында тілді тек қана өз ішінен зерттеу тиімсіз болып, оны жаңаша қырынан зерттеу бағыты қалыптасты. Бұл бағыт «адамды – тіл арқылы, тілді – адам арқылы зерттеу», яғни антропоцентристік бағыттың дамуымен байланысты болды. Адамның өзіндік қасиеті сонымен қатар, тіл жүйесін өзінше пайдалануы жаңа зерттеудің орталығына айналды. Мақаланың тақырыбына айналып отырған: «Мағжан Жұмабаев поэзиясындағы тұрақты тіркестер мен ақынның қолтаңбасы» қазіргі тіл біліміндегі өзекті мәселелерді қамтиды. Ақын поэзиясының тілі әдеби тіл фактілерімен салыстыра отырып, лингвистикалық талдауға алынды. Тілдік тәсілдердің (тұрақты тіркестер) стильдік ерекшелігі, автордың қолтаңбасын білдіретін сөздер мен сөз тіркестеріне лингвистикалық талдау жасалынды.

Түйін сөздер: Мағжан Жұмабаев, әдебиет, поэзия, тілдік тұлға, антропология, фразеологизм, зат есім, сын есім, лексика, қолтаңба, амплификация, синонимдер.

Sharypkazy N.¹, Abirova K.B.²

¹Lecturer of Oriental Studies Faculty,

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: nuriknaiman16@gmail.com

²Master student, Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: nuriknaiman16@gmail.com

Stable phrases and style of poet in Magzhan Zhumabayev's poetry

In the late XX and early XXI centuries. only language learning was ineffective, its line of research was developed again. This direction is "the study of man through language, language through man", that is, it is associated with the development of the antropocentric direction. The personal qualities of a person are also a center for learning and using the language system. The topic of this article: "Stable phrases and style of poet in Magzhan Zhumabayev's poetry" considers current problems of modern linguistics. The language of poet's poetry is compared with literary language factors and linguistic analysis is carried out. Were also analyzed stylistic features of language research (stable phrases) of words that express the author's style and phrases.

Key words: Magzhan Zhumabayev, literature, linguistic personality, anthropology, idiom, noun, adjective, vocabulary, style, amplification, synonyms.

Шарыпқазы Н.¹, Абирова Қ.Б.²

¹преподаватель кафедры китаеведения,

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: nuriknaiman16@gmail.com

²магистрант, Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая,
Казахстан, г. Алматы: e-mail: nuriknaiman16@gmail.com

Устойчивые словосочетания и стиль акына в поэзии Магжана Жумабаева

В конце XX и в начале XXI вв. только изучение языка было неэффективным, его направление исследований было разработано вновь. Это направление – «изучение человека через язык, язык через человека» связано с развитием антропоцентристического направления. Личные качества человека также являются центром изучения и использования языковой системы. Тема

данной статьи – «Устойчивые словосочетания и стиль акына в поэзии Магжана Жумабаева» рассматривает актуальные проблемы современного языкознания. Язык поэзии акына сравнивается с литературными языковыми факторами и проводится лингвистический анализ. Были так же проведены анализы стилистических особенности языкового исследования (устойчивые словосочетание) слов, которые выражают стиль автора и словосочетаний.

Ключевые слова: Магжан Жумабаев, литература, языковая личность, антропология, фразеологизм, имя существительное, имя прилагательное, лексика, стиль, амплификация, синонимы.

Кіріспе

Мағжан сөзінде кездесетін әдемі әуез, сыршыл ырғақ, кейде жүректі тебіренгіп, толқытатын, кейде мұңға батыратын, алыс арманға құлаш ұрғызатын, тылсым дүниенің қаттылығы мен тәттілігіне тәнті ететін сыбызғы поэзия бұрынғы ақындарда некен-саяқ.

Академик М. Серғалиев «Тұрақты тіркестер – әдеби тілдің ілгері даму барысында қалам қайраткерлерінің әрекеті арқылы жанданған әсем кестелер. Олар – сөз зергерлерінің ой-түйінін ықшамдап аңғартатын жинақтылықтың үлгісін көрсететін көркемдік құралы. Тұрақты тіркестерді қай жазушы болса да өз шығармасында қажетіне қарай қолданады» (Серғалиев М., 1998:264) деп көрсетсе, Мағжан ақын да өз шығармашылығында «жанданған әсем кестелерді» ерекше талғаммен, шеберлікпен, шығармашылықпен қолданған.

Фразеологиялық тіркестер мен мақал-мәтелдер көркем сөз өнерінің ең құнарлы саласына тән ойлау нәтижесі мен халық даналығының туындысы болып саналады. Ғасырлар бойы қалыптасып, дамып, жетіліп отырған сөз байлығымыз әр уақытта көркем сөз шеберлерінің өз шығармаларында түрлендіріп, сан құбылтып, пайдалануға болатын әсем де әсерлі, көркем де бейнелі сөз өрнегі.

Поэзия тіліне тән ерекшеліктердің бірі – өлең құрылысы болса, ондағы поэтикалық үйлесімділік, тұлғалық сәйкестік, дыбыстық үндестік, ұйқастық, фразеологизмдердің неше түрлі өзгеріске түсуіне әсерін тигізеді. Ал мұндай фразеологизмдердің поэзия тіліндегі өзгеріске ұшырауы, ол өзгерістердің түрі мен шегі, мақсаты мен міндеті, ол ақынның өзіндік шеберлігіне, сөз саптауындағы ерекшелігіне байланысты.

Осындай ерекшелігімен, даралығымен, сөз саптауындағы қайталанбас бейнелі сөздерді қолданудан хас шеберлердің бірі – Мағжан Жумабаев. Ақын өз өлеңдерінде жалпы шығармашылығында халық тілінің фразеологиялық қазынасын кейде өз қалпында, кейде жаңғыртып, жаңа өзіндік өң беріп, кейде сол үлгіден жаңа тіркестер құрайды.

Негізгі бөлім

«Көркем әдебиетте фразеологизмдер үнемі тек дайын қалпында алынбай, әртүрлі жолмен жұмсалып пайдаланылатыны белгілі. Соның бірі – жалпыхалықтық форманы өңдеп, өзгертіп қолдануы. Фразеологизмдерді бұлай қолдануда арнайы мақсат болатыны өзінен-өзі түсінікті. Осындай жолдармен әр ақын, жазушы тұрақты сөз тіркестерінің жаңа үлгісін жасап, фразеологиялық қорды байытуға өздерінің үлесін қосады», – дейді ғалым Хасанова.

Зерттеуші Қайыпбаева Айжамал өзінің: «Тұрақты тіркестерінің поэзия тіліндегі қолданысы» атты зерттеу жұмысында «Қазақ тілінде «санамен сарғаю» деген фразеологизм бар. Ол «қайғылы ой азабына түсті» – деген мағынада қолданылады. Осы фразеологизмді Мағжан Жумабаев:

«Сені бүйткен бейбақтың
Санадан жүзі сарғайсын...!» –

деп қолданған.

Бұл фразеологизмнің мән-мағынасын толық сақтай отыра, ақын жай пассив баяндаудан оны императив (бұйрық) түріне ауыстырып қарғыс ретінде («Санадан жүзің сарғайсын!») қолданып, сол арқылы оған экспрессивті-эмоционалды реңк үстемелеп, мағынасын күшейтіп отыр. Бұл авторлық қолданымның бір жағы. Екінші жағы – мұндағы тұлғалық өзгерістер. Бұл қолданысты о бастағы номинативтік тұлғасымен – «санамен сарғаю» салыстырғанда, мына тәрізді өзгерістерді көруге болады:

а) «санамен» – «санадан»

ә) «жүзі» – оригиналды жоқ сөз;

б) «сарғаю» – «сарғайсын!» – бұйрық рай формасында. Бұл қазақ тілінде «қарғап-сілеу» мотивіне тән қолданыс. Бұл фразеологизмнің құрамындағы сана сөзі «санам сан бөлек, ойым он бөлек» деген неше түрлі азапты, мазасыз, қайғы-қасіреті мол, ауыр күйді бастан кешіруге байланысты айтылатын адамның күрделі сезімін білдіреді. Сол «сананың» әсері ең алдымен адамның сарғайған бет жүзінен байқалады.

Мағжан ақынның «санамен сарғаю» фразеологизмнің өзінше өзгеріп, жалпы мағынасында нұқсан келтірмей, қарғыс, қарғау түрінде қолдануы «сана» сөзінің мән-мағынасын терең де жан-жақты зерделей түсуіне байланысты болуы керек. Сондықтан да, сарғаюдың бәрі ұзақ уақыт бір нәрсені күтуге, сары жамбас болып жатып алуға, сары таңды күту деген символдық мәніне, сары уайымның ұзақ қайғы екендігіне байланысты айтылады (Қайыпбаева А., 2011:9-10).

I. Кеңесбаев: «Фразеологизмдерді сөз таптарына қарай сыныптастыруға да ең негізгі мәселелердің бірі. Сөз таптары жайлы мектеп грамматикаларына айтылатын қағидаларды фразеологизмдерге қалай болса солай қолдана берудің жөні жоқ. Олар зат есім, етістік, үстеу, т.б. сөз таптарымен тең мағыналы емес. Себебі фразеологизмдердің тұлғасы мен семантикасы жеке сөз табына бара-бар келмейді. Белгілі бір сөз табының қызметіне жуықтайтын ғана фразеологизмдер бар», (Кеңесбаев I., 1977: 617) деп айтады. Дегенмен де сөз байлығының құнарлы да бейнелі, әсерлі бір саласы – тұрақты тіркестер әрбір тілдің өзінің заңдылықтары бойынша жасалынып, қолданыс табады. Бірақ тұрақты тіркестердің белгісі бір заңдылықтары бар болғанымен, олардың әртүрлі өзгерістерге түсуіне болатындай факторлар да жоқ емес. Яғни, тілдің кез келген қарапайым да күрделі элементтері қатып қалған дүние емес, қарым-қатынас ситуациясына, сөйлеу процесі мен оның мақсатына байланысты мың құбылып өзгеріп отырады.

«Коррелятивтік өзгерістер» деген термин латын тілінен аударылғанда заттар мен құбылыстардың бір-бірімен сәйкестігі, өзара қатыстылығы, үйлесімділігі деген мағына береді. Коррелятивтік өзгерістер – сөздің, сөз тіркестерінің сөйлем құрамында тұрып, өзінен басқа сөздермен белгілі бір грамматикалық тұлғалар мен байланыс тәсілдері арқылы өзара сәйкестігін тауып қолдануын білдіреді. Бұл дегеніміз, тұрақты тіркес құрамындағы әрбір сөздің сөйлем құрамындағы өзін қоршаған басқа сөздермен, яғни әрбір сөз табының өзіндік ереже-қағидаларына сәйкес байланысып тұруы. Коррелятивтік өзгерістердің белгілі бір грамматикалық тұлғада тұрған есім сөздер мен етістіктерден жасалған тұрақты тіркестердің жасалуын, қолданылуын қарастырады.

«Фразеологизмдердің қай сөз табына қатыстығын анықтау үшін негізгі сөз бен жалпы тіркестен туатын фразеологиялық мағынаны салыстыра отырып шешу керек, фразеологизм-

нің сөйлем ішінде басқа сөздермен байланысқа түсіп, өз мәнін нақтыландырады. Сөйлем мүшесі белгілі бір сөз табына қатысты болады», – дейді (Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ғ., 1997: 206).

Мағжан шығармасында кездесетін есімді фразеологизмдер құрылысы:

1. Зат есім мен зат есім қабыса тіркеседі: ата қоныс, қорлық уы, ерке бала, күміс күлкі, құндық уы, тас жүрек, бақыт құсы, қастық уы, тас бауыр, алма бет, алма жүз, ерке бұлақ, қулық-сұмдық сабағы, шаян тіл, өмір оғы, бабам тілі. (Махметова А.С., 2006:6). Осындай тіркестер ақынның «Ғазизаға» атты өлеңінде кездеседі:

«Іште жалын, көкіректе қайғы зар,
Аямастан өмір уын беріп тұр.
Сені көру – босанғанмен бір маған,
Еркетайым анда-санда келіп тұр...» –

мұнда зат есім мен зат есімнен жасалған «өмір уы» тіркесін көреміз.

Сондай-ақ, «...Альбомына» деген өлеңінде «жүрек құл» тіркесін көруге болады:

«...Өтеді өмір,
Бітеді жыр жүрек құл
Жырсыз жырау,
Тиіп қырау – солды гүл...»

2. Сын есім мен зат есім: ақ жаулық, сұм боран, тәтті бал, сұлу сағым, асау жүрек, мәңгі мұнар, жүйрік қиял, кең ақыл, қалың ой, ақ найза, ақ білек, айдын көл, жылы жүз, айдын шалқар көл, қалың дерт, жібектей жасыл шөптер, сұм қиял, зеңгір тау, түпсіз дария, алтын күн, сорлы бұлт, қыпша бел, жүйрік жүрек, сұм өмір, ашық бақыт қыз, сұлу қыз, таза жүрек, жібек түн, алтын ой, адал ниет, ақ көңіл, сұм тағдыр, ауыр ой, алтын сәуле, сұм сұлу, ыстық лебіз, долы дауыл, қалың уайым, тәтті қылық, жібектей тіл, қалың қайрат, алтын уық, жібек бау, қара шаңырақ, қара жер, ыстық жүз, сар дала, сайран жер, тәтті қиял, жалқау жел, ақ отау, қалың ел, қара жылан, алтын жүз, алтын шаш, күміс көбік, жас жүрек, асқар тау, зеңгір тау, бұраң бел, бота көз, ақ көңіл, ақ бата, жылы жел, ауыр аманат, ауыр иіс, қара қайғы, ізгі ой, алтын үміт, ақ періште, қызыл әсел, қу өмір, жылы үн, жауыз тағдыр, ерке бұлақ, кең ақыл, асыл қан, ұлы ой, ескек жел, салқын жас, ерке түс, қорқақ ақыл, торсық бет, алтын ерік, айқын зұлым, жүйрік жан, тәтті тақ, ұшқыр жан, жауыз тағдыр (Махметова А.С., 2006:6).

Сын есім мен зат есімнен құралған тіркес ақынның «Анама» атты өлеңінде молынан көрінеді:

«...Жаным анам, жібек тілді, ақ көңіл,
Жазу болып, шегер болсам ұзын жол.
Шет жерлерде теріс жолдан сақтарға,
Жан балаңа ақ батаңды бере көр!...», –
(Канарбаева Б., 1988:73)

мұнда *жібек тіл, ақ көңіл, ұзын жол, теріс жол, ақ бата* сияқты сын-сапаны білдіретін тіркестер кездеседі. Осындай тіркестер Мағжанның көптеген өлеңдері мен поэмаларында көрініс табады. Мысалы, «*Ертегі*» деген поэмасында:

«...Аласұрад, жынданады жас жүрек,
Қарак керек, арақ керек! Не керек?
Дәрі де жоқ, жалғыз жолдас – қиялым,
Жұбатады айтып маған тәтті ертеқ...», –

осында жас жүрек, тәтті ертеқ деген тіркестерді қолдану арқылы айтпақ ойын көркем жеткізуге әсерін тигізеді.

«... Түкті қабақ жауып түскен көзіңе,
Ұшқын шашып, от ойнап тұр көзінде,
Қырын мұрын, қырмызы ерін, қап-қара,
Тікенектей түк шығып тұр жүзіңе...», –

деген шумақта *түкті қабақ, қыр мұрын, қырмызы ерін, тікенектей түк* тіркестерін пайдалану арқылы Сыздық образын, бейнесін ашуға қолданған.

3. Екі-үш сын есім мен зат есімнің тіркесуі арқылы тіркеседі: еркін кең дала, жылы тәтті, алмас жібек жол, желдей жыңды жүрек, бұйра толқын шаш, ақ жібектей тоқ, мәңгі мылқау қара орман, үнсіз меңіреу ұзын түн, кіршіксіз жас жүрек, тұңғыық бір терең ой, таза терең, өткір күшті, кең тілім, кілегей қара бұлт, тәтті улы бал, айдын шалқар көл, асау жас жүрек: (Махметова А.С., 2006:6).

Екі-үш сын есім мен зат есімнің тіркесуі Мағжан поэзиясындағы «М.Д Абақтыдан шыққанда» деген өлеңінен де кездестіруге болады:

«Зор қуаныш – қара түн өткеніне,
Айтып танды ашық күн жеткеніне» –

деген тармақтарда «*алтын таңды ашық күн*» тіркесі ақын бостандыққа жеткенін ерекше тіркеу сөз саптау арқылы мейлінше әсерлі, ұғынықты, көркем жеткізген. Сол сияқты «Есімде тек таң атсын» өлеңінде:

«...Ақырған арыстанның айбатына,
Шыдар ма қоян жүрек қорқақ құлдар?!» –

мұнда «*қоян жүрек, қорқақ құл*» тіркесі кездессе, «Дін үйреткенге» атты өлеңінде:

«...Айырып ар-намыстан, күштең, естен,
Кім қылды шала-жансар бір қорқақ құл» –

мұнда да «*шала-жансар қорқақ құл*» тіркесі өзіндік бір қызметте тұрып, ерекше бояуға ие. Ақынның «Жер жүзіне» деген өлеңінде:

«...Қайратты мол қандыбалақ қыранмын,
Күн болған жоқ жаудан жүрек шайылған», –

мұндағы «*қайратты мол қандыбалақ қыран*» тіркесі адамның өзіндік мәнін таныта отырып, ерекше әсер береді.

4. Бес сын есім мен зат есімнің тіркесуі арқылы: таза, терең, өткір, күшті, кең тілім: (Канарбаева Б., 1988:6), бұл тіркес Мағжанның «Қазақ тілі» деген өлеңінде:

«...Жарық көрмей жатсаң да ұзақ кең тілім.
Таза, терең, өткір, күшті, кең тілім
Тарап кеткен түрік балаларыңды бауырына,
Ақ қолыңмен тарта аларсың сен, тілім!» –

деген шумақта көрінеді. Мұнда ақын қазақ тілінің әлі де қолданыста өз дәрежесіндей болмаса да, болашақта тіл мәртебесі көтерілетініне нұрлы жұлдыз тіліміздің асқақтайтынына сенеді. Ақын (тілдің) оның қадір-қасиетін жақсы түсінеді, оның дәлелі – тіл сөзін анықтап тұрған эпитеттер: таза, терең, өткір, күшті, кең.

Кең сөзінің тура мағынасын құбылту арқылы түбінде біздің ана тіліміздің маңдайы жарқырап, ғылым тіліне айналып, қоғамдық өмірдің түрлі саласында қолдануға келетініне күмән келтірмейді. Өлеңнің соңғы екі жолында ақын тілдің түркі тілдес халықтарды біріктіруші күш екеніне үміт артады, оны бауырына тарту фразеологизмін өлең ұйқасы мен ырғағына қарай келтіріп, келер шақтың болжамды түрінде қолдану арқылы көрсетеді. (Сыздық Р., Шалабай Б., Әділова Ә. 2002:58-60).

Тіл – халықтың баға жетпес байлығы екенін ақын бірнеше эпитеттерді қолдана отырып тіл мәртебесін, қоғамдағы ролін асқақтатып, әсерлі жеткізуге тырысады.

Мағжан поэмасында кездесетін етістікті фразеологизмдер: «Пайғамбар» өлеңінде:

«Көзге түртсе көрінбейтін қара түн,
Күнірене ме, күле ме, әлде, әлде кім?» –

деген жолдарда «көзге түрту» тіркесі бар іс-әрекетке жұмылдыру барысындағы шараны көрсетеді. Сондай-ақ, «Мен кім» атты өлеңінде:

«...Көкте күнмін, көпке нұрым шашамын,
Көңілге алсам, қазір ғарышқа асамын...»
«...Жалынмын мен, келме жақын жанарсың.
Тұлпармын мен, шаңыма ермей қаларсың», –
(Жұмабаев М. Таңдамалы, 1992:90)

дейді ақын.

Мұнда «көпке нұр шашу» және «шаңына ермей қалу» тіркестерін қолдану арқылы шығармаға ерекше өң беріп, оқырманға әсерлі жеткізуге бағытталған.

«Бүгінгі күн – өмір, өлім – менікі» өлеңінде:

«Жансыз суықкөзін қадап қу өлім,
Тез деп күтіп, тісін шықыр қайрасын»
(Жұмабаев М. Таңдамалы 1992:91).

Бұл жолдарда «көзін қадау» және «тісін шақыр қайрау» тіркестері тағы да ақынның сөз саптауындағы өзіндік бір мақсатта құрылған көркем бейнелі сөздер.

Ақынның «Берниязға» атты арнау өлеңінде:

«Мен күңіренем ұлы ойлар кеп басыма,
Жырласаң ед шомылып көз жасыңа» –

Деген жолдарда «көз жасына шомылу» тіркесі ерекше поэтикалық мәнге ие.

М.А. Илиясованың «М. Жұмабаевтың «Батыр Баян» поэмасындағы фразеологизмдер» атты мақаласында тұрақты тіркестер көркем шығарма тілін жандандырып, астарлап, бейнелей суреттеудің дайын бір құралы болып табылады.

Халық тілінің осы бір мол байлығын жазушы немесе ақын қаламы өз қалауынша қажетіне жаратады. Автор фразеологизмдерді жалпы тілдік қолданыстағыдай өзгертпестен жұмсауы да, белгілі мақсатқа орай құрылым – құрылысын, мағынасын жаңғырта қолдануы да мүмкін. Жаңғыртудың өзі жалпы тілдік қолданысқа тән түрлендірулер және тек автор қаламына тән түрлендірулер болып бөлінетіндігі де белгілі.

Бейнелі сөздердің тілдік тұрғыдан алғанда экспрессивті-эмоционалды қасиеттері мен тартымды берілуі автордың өзіндік талғам әрі тілдік қорына байланысты. Соған орай тұрақты тіркестер түрлі шығармаларда бірде аз, бірде молынан кездеседі.

Сыршылдығымен, әсерлі суретшілдігімен танылған Мағжан «Батыр Баян» поэмасында қазақ әдеби тілінің бай қазынасын, көркемсөздің әр алуан өрнегін шебер қолдана білген. Мысалы:

1. Мен де ойды ағытамын қаламыма,
Арқаның көз жіберсе малабына.
2. Ішінде сары дария көз тоқтатар,

Көкшетау – Сарыарқаның аралы да.

3. Оқжетпес найзақия – қыранға ұя
Қарасаң жанның шері тарқамай ма?

4. Дұшпанның қалғандай боп табасына,
Арқаға аяқ салып, түскен барып,
Екі оттың – орыс, қытай арасына.

5. Жылайды өңшең ноян ығай-сығай,
Байжігіт, Тасболат пен би Толыбай.

6. Байлаулы бөрілерді аза қылмай,
Кестелеп, сөзбен сипап айтты Қанай.

7. Айырылып байлығынан көп соққы жеп,
Көз жасы атығайдың толды өзекке.

Бұл мысалдардан Мағжан поэмасындағы фразеологизмдердің көпшілігі әдеби тіл қазынасынан алынып, жалпы тілдік қор құрғандығын байқауға болады.

Көп кезде поэма кейіпкерлерінің сезім-күйін, іс-әрекетін айшықты сөздермен беру арқылы шығарманың үндестігін күшейтіп, эмоциялық бояуын арттыра түскен. Сонымен бірге, поэмадағы:

1. Қалшылдап, көзі қан боп, қолына алмай,
Байланған садағынан белде сала.
2. Әлгіде ойды улаған ашу кезеп,
Ашудан бұғып қалған қорқақ ақыл.
Күбірлей бастады енді: «Мұның не? – деп.
3. Қорғасын миын, ойын төмен басып,
Ақылға алғыр құстай ашу төнді.
4. Кеудеңе жан кірмей ме, көзің шалса,
Өмірің жаңа ағарып, атқан таңдай.
5. Жадырап жаным, шерім тарқар еді,
Кеңесім тыңдаушыға сала алса ой.

Мұндағы *көзі қан болу, ашу кезеу, жан кіру, жаны жадырау* тұрақты тіркестері синонимдес варианттар болып табылады: өйткені, беретін мағыналары бір болып табылады (көзі қан болу – ашулану, қаһарманның кәріне міну, ашу кезеу – ашулану). Мұндай синонимдес варианттарды поэманың өн бойынан көптеп кездестіруге болады. Осындай бір мағынаны беретін тұрақты сөз тіркестерінің синонимдес вариантын беріп, қайталамай қолдану ақынның шеберлігін көрсетеді.

Поэмадағы тұрақты тіркестердің көпшілігі жалпы халықтық формада қолданылғанымен, ақын оларды кез келген уақытта тілдік тұрғыдан бейнелі, тартымды етіп беруге тырысады. Поэма кейіпкерлерінің іс-әрекетін ашу немесе көңіл-күйін, жан сезімін білдіруде дәл баса жеткізіп, орнымен жұмсайды.

Мысалы, берілген тұрақты сөз тіркестеріне тоқталатын болсақ, аузынан уыз шыққан – балғын жас; күлден кейбін кию – қайғыру, сары

уайым болу; аузынан жалын шашқан – қайратты, өжет, батыр; қан жылау – қайғыру, қасірет шегу; қара бет болу – ұятты болу, ұятқа қалу; ығайсығай – не бір мықтылар; баурына кіру – жақын тарту; тасжүрек – қатігез, қатал; қан майдан, қиян-кескі, ұрыс, қызыл, артыс-тартыс.

Бұл тұрақты сөз тіркестері етістік тобына және есім тобына жататын фразеологизмдер. Мұндағы *қанжылау*, *баурына кіру*, *күлдей кебін кию* дегендер атау тұлғалы зат есімдердің етістікпен тіркесу арқылы келетін есім тобына жататын фразеологизмдер. (Илиясова М.А., 2004:90-92).

М.Ғ. Ғабдуллина, З.Б. Тәттібаевалардың «Мағжан Жұмабаев поэзиясындағы тұрақты сөз тіркестерінің сипаты» атты мақаласында: «... Батыр Баян» поэмасындағы:

Ойламай белді бекем будым неге?
Қозымды қас дұшпандай будым неге? –

деген өлең жолдарындағы *белді бекем будым* деген фразеологизм бір іске жөндеп кірісу деген мағынада тұр.

Шет жерлерде теріс жолдан сақтарға
Жан балана ақ батаңды бере көр!
(«Анама»)
Көп түрік енші алып тарасқанда
Қазақта қара шаңырақ қалған жоқ па?
(«Түркістан»)

Бұл өлең жолдарындағы *ақ бата* деген тұрақты тіркес жақсы тілек, ізгі ниет бағдарламасында жұмсалса, *қара шаңырақ* тіркесі үлкен тәрбие алған, ұшып шыққан ұя, киелі шаңырақ деген мағынада қолданылып тұр.

Ақын орынды жерінде фразеологиялық тіркестердің компоненттерінің арасында басқа сөз кірістіріп, оның стилистикалық қызметін күшейту, экспрессивті бояуын бұрынғысынан әсерлей түседі.

Мысалы:

Бақ шіркін бір күн қонып бауырына еніп
Кетпек қой ертеңіне-ақ алдап күліп.
(«Есімде тек таң атсын»)

Бұрынғы *бақ қону* қалпында кездесетін фразеологизм ақын қаламынан шыққанда компоненттердің арасына сөз салынып мағынасы кеңейтіліп жұмсалған.

Болмаса да басыма да бармас па екен?
Атымды ауызына да алмас па екен?
Қарайып жапан түзде жалғыз тұрған
Молама көз қырын да салмас па екен? («Жан сөзі»)

Мұндағы *аузына алмау*, *көз қырын салмау* фразеологиялық тіркестерінің арасына да шылауы түсіп, оның мәніне қосымша күшейтпелі мән беріп тұр.

Ерікке ұмтылған ұшқыр жаны кісенде
Қан суыған жүрек солғын соғады.
(«Қазақ тілі»)

Кешкі ескен жібек жылы жел сұлу
Қош иісті түрлі-түсті күн сұлу.
(«Сен сұлу»)

Бұл мысалдағы фразеологизмдер халық тілінде *жүрек соғу*, *жібек жел* түрінде айтылса, мұнда компоненттердің ара жігін ашып, солғын, жылы сөздері тұрақты тіркестің мәніне қосымшаланып стильдік мазмұнын аша түскен. Ақын осылайша фразеологизмдерді өңдеп, құбылтып қолдану арқылы олардың контекстегі мәнерлілігін, көркемдік қасиетін арттыра түседі.

Жалпы әр ақынның өзіне тән жазу мәнері, сөз қолданысы, тіл бейнелілігі болады. Мысалы: жел, ай, күн, түн, тағы басқалары сияқты сөздер Мағжан өлеңдерінде жиі кездеседі. Бірақ ақын бұл сөздерді сол қалпында қолданбайды, оларды түрлендіріп, кейіпкердің іс-әрекетіне, көңіл-күйіне сай түрліше қалыпқа түсіреді. Бір ғана «жел» сөзінің өзіне қарасақ, түрлі образбен береді: «*жүйрік жел*», «*жалқау жел*», «*жібек жел*».

Таң атқанша жүйрік жел
Жүгіруден талмады.
(«Ескендірдің екі мүйізі»)

Жалқау жел өзін-өзі зорға сүйреп,
Жан-жақта жүргендей-ақ жындар билеп.
(«Жаралы жан»)

Сананы сан жаққа жүгірткен «жел» сөзіне байланысты тіркестер мен ой-толғамдар қазақ поэзиясында бұрын-соңды болмаған. Мағжан қаламы арқылы келген жаңалықтар жеке ақын тұлғасына тиесілі. Ақынның сезім дүниесіне әсерлі мұндай жаңа тіркестер Мағжан поэзиясында тұнып тұр. Демек, осы бір ғана «жел» сөзіне байланысты туған тың ой-оралымдар Мағжанның жазу стилін ғана емес, оның суреткерлік ерекшелігін айқындайды.

Осы бір жел сөзінің өзі Мағжан поэзиясында жүз құлпырып, мың түрленіп, ақынның ішкі дүниесі мен сезім сырларын құбылта атқарады.

Қазақтың *жосықты ой*, *жанды сөзін* қолдануда өзіне тән стильдік шеберлікпен көркемдей отырып, адам жанының мұң-шерлі,

қуаныш-сүйінішті сезімін тың бейнелеуде тың образдар тудырған.

Түн баласы көр көзінен жас толып,
Күншығыстан бір пайғамбар күтеді.
(«Пайғамбар»)
Қаламды көздің жасы, көрге айналдым,
Қаран – ақ, ақты – қара дерге айналдым.
(«Сарғайдым»)

Қазақ поэзиясында «көр» сөзі мұншалықты поэтикалық тіркестермен құбылмаған. Қайғы мұңды, әдемілік-сұлулықты Мағжан ең алдымен көзін көрсетуден бастайды.

Жансыз суық көзің қу өлім,
«Тез» деп күтіп, тісін шықыр қайрайсың.
(«Бүгінгі күн өмір. Өлім – менікі»)
Құралай көзді қарағым,
Кестенді қашан боласың?
(«Батқан күн. Атқан таңның жыры»)
Судай сұлу қаракөз,
Сүйгеніне берген сөз.
(«Жазғы түнде»)

Мұндай бейнелі тіркестерді Мағжан қазақтың байырғы тіл сөздерінен, ертеден халықтың таным-түйсігіне қалыптасқан күйіне алып, тың образдар жасаған. **Мағжан поэзиясы тұрақты тіркестерге өте бай.** Сондықтан ақынның олардың орайын тауып, молынан қолдануы өлеңдерінің тілін әрі бай, әрі әрлі, әрі әсерлі етеді.

Көркемдік танымы терең, тіл байлығы мол, сөз суреті қанық, қызыл бояма сөзден аулақ ақынның сезімтал жүрегінен шыққан туынды ғана асқан ақынның шеберлігінің үлгісі бола алады (Ғабдуллина М.Г., Тәттібаева З.Б., 2004:75-78).

М. Жұмабаев халық тіліндегі тұрақты тіркес қорынан ең қажеттісін таңдай отырып, оларды түрлендірді, оларға қосымша мағына үстейді, өзінің мазмұндап отырған оқиғасына байланысты тұрақты тіркестер ойға сай болуын ажарлайды да, атқаратын қызметін түрлендіре түседі, бірақ тіл заңдылықтарын еш уақытта ұмытпайды.

Сонымен қатар жалпы қолданыстағы «ұзын сөздің қысқасы» деген тіркесті оқырманға түрліше жеткізеді. Мысалы:

Созылған сөздің қысқасы,
Қысқа сөздің нұсқасы.

Ұзын сөздің түйіні
Бұл тоқсанның жиыны.

Сөздің тоқтар түйіні
Бұл тоқсанның жиыны.

Санасам бәрін сөз ұғар
Ұзын сөзге орын тар.

Сондай-ақ, кей тұрақты тіркестердің бір компонентін жаңартып жұмсау арқылы ақын тұрақты тіркестің мағынасын жаңартады.

Мысалы,
Шай-қымызға әбден той,
Көңілде іңкәр қалмасын!

Өтеді өмір,
Жүрекке шер байланды.

Осындағы *көңілде іңкәр қалмасын, шер байланды* тұрақты тіркестері халық тіліндегі *көңілде кірбің қалмасын, түсі қашу, шер толы* сияқты тіркестермен салыстырғанда автордың қолдануындағы тұрақты тіркестердің экспресивті-эмоционалды реңкі басымырақ.

М. Жұмабаев кейде орынды жерінде тұрақты тіркестер компоненттері арасына басқа сөз кірістіріп, оның стилдік бояуын көркемдей түседі. Мысалы,

«Батпаққа қоға таратып аунаған күн,
«Көңілді ылғи ойнаумен ауланған күн» –

деген өлең жолдарындағы көңілді аулау компоненттерінің жігі айырылып, арасына ылғи ойнаумен деген екі сөз тізбектеліп енген. Бұлар оның алғашқы мәнін пысықтап тұр.

Автор тұрақты тіркеске екінші сыңар қосып, оның стилистикалық мәнін күшейте түседі. Мысалы:

Не пайда шомылғанмен қанды жасқа
Не пайда басты ұрғанмен тау мен тасқа.

Уланды жүрек, жан күйді,
Ішім толған қызыл шок.

«Дәулеттен қаш» – дедің сен қашпадым ба?
Қойнымды тоқшылыққа ашпадым ба?

Өлеңдегі *жан күйді тіркесі ішім толған қызыл шок, уланды жүрек* деген тіркеске, *қойнымды жоқшылыққа ашпадым ба* деген тіркеске жалғасып, алдыңғы тіркесті толықтыра түсіп, мағынаның бояуын қалыңдата түскен, мәнерлі тіркес жасаған. (Махметова А.С., 2006:8-9).

Х. Қожахметова фразеологиялық синонимдер өзінің барлық бояу өрнегімен көркем шығармада түрленіп көрінетінін көрсетіп, синонимдердің стилдік сипаты әр жазушының сөз қиюластыру тәсіліне орай түрліше болатынын айтады. Синонимдердің стилдік, градациялық

қызметтері бар екені мәлім. Осының барлығын Мағжан поэзиясынан көре аламыз.

Мағжан Жұмабаев *қайғыға бату* деген ұғымды фразеологизмнің 188 синонимдік қатармен береді. Сонымен кейбіреуін келтіре кетейік. Мысалы, ашып көрші жүрегімде көп жара; ауыр ойлар басып, назаланып ем; бұл күнде қалың ойлар, қайғы басты; бұлбұл құс! Көзімде – жас, кеудемде – от; дариға жаным азап, денем тұтқын; дариға, қазағыңның күні қараң; жүрегі жара алым жар; жүрегің жанып, қасірет тартқанында; заман озды, жүрек сөнді, жан тозды; арқа тозды, қайғы басты; екеуі де қан құсып, түннен бетер түнерді; кетеді іш елжіреп, жанып-күйіп; көңілдің тұз сепкендей жарасына; атып ажал шербетін; тәтті қиял бұзылды; уланды жүрек, жан күйді; уайым қайғы жұтады; ішім толған қызыл шок; т.б.

Осы келтірілген тұрақты тіркестердің контексте бірінің орнына бірін алмастыруға келмейді. Өйткені, әрқайсысы суреттеліп отырған құбылысқа байланысты өз орнында жұмсалған. Іс-оқиғаға ерекше экспрессивті-эмоционалдық реңк беріп тұр. Тұрақты тіркестер ерекше сөздерге синоним және де өзара синонимдес болып келеді. Мағжан қаламында синонимдік сөздер бірінен-бірі немесе бірінен-бірі күшейіп, ойлы, пікірлі соған орай айшықты, әсерлі болып отырады. Осы фразеологияның сөз тіркестердің әрқайсысы өз орнында, бәрінде ақын керемет талғаммен тауып, қолданған. Сондықтан олардың ешқайсысын еш мәндес сөзбен ауыстыруға болмайды. Сонымен қатар бұл синонимдік қатардағы тұрақты тіркестердің көбі тыңнан туындаған.

Мағжан Жұмабаев шығармасында өзара синонимдес тұрақты тіркестермен қатар фразеологиялық варианттар да кездеседі. Фразеологиялық варианттардың тірек компоненті өзгеріссіз қалады да, басқа компоненттері ауысып отырады.

Х. Қожахметованың пікіріне сүйенсек: «Фразеологиялық варианттар деп – образдылық құрылыс бір, ал лексикалық, грамматикалық құрамында сәл өзгерістер сөз тіркестерін айтамыз. Фразеологиялық варианттардың барлығының тірек компоненттері өзгеріссіз қалады. Бұл фразалық тіркестердің лексикалық варианты делінеді».

Мағжан *ес, жүрек, қайғы, у* сөздерін тірек етіп алып, оларды түрліше құбылтады.

Бейшара Оразкеңнің түсі қашқан
Жылауға қолға алуға ес адасқан.

Оразкең екпінімен құлай кетті
Есі ауып, жансыз болып сұлай кетті.

Қайырылып та қарамады,
Жас жүрегім жаралады.

Қорғасын жас жүрекке оғы батты,
Күнәсіз таза қаным, судай ақты.

Қайғы жұттым, «ah» десем, шықты жалын,
Сыртым – сау, ішімде – өрт жанған қалың.

Күн-түні сені іздедім, қайғы жедім

«Отқа түскен сорлынды сүйші», – дедім.

Ой улады -
Жаным ессіз, жаным мас,
Ой улады -
Жүректе зар, көзде жас.

Жазуға енді, Гүлсім, халім қалмады
Көзіме жас, жүрегіме у толды.

Ақын шығармасында тұрақты тіркестің бір сынары ортақтаса қолданылған. Мұндағы фразеологиялық варианттар бір типті емес. Олар лексика және грамматикалық өзгешелігі жағынан варианттас.

Кейде М. Жұмабаев баяндайтын оқиғаны көркем бейнелеп, толыққанды суреттеу үшін өзара синонимдес келетін жай сөз бен фразеологиялық тіркесті қосарлап жұмсайды. Синонимдер градация тәсілімен қолданылады.

Мысалы:

Көрінбес көзге түртсе қараңғыда
Япырым-ай, қалдық па рас, тіпті таңсыз.
Қарашы, өзіңе-өзің көз жүгіртіп,
Жараспас бұдан былай күлкі-ойын.

Синонимдік қатарларды өлеңнің бір тармағының бойында қатар келтіріп қолдану ақынның шеберлігін танытады.

М. Жұмабаев шығармасында сондай-ақ, өзара синонимдес тұрақты тіркестер де қатарласа келіп, суреттеліп отырған оқиғаны тереңірек баяндай түседі. Фразеологиялық тұлғалар өзіндік қолдану ерекшеліктеріне қарай, «мәтін ішіндегі мәтін» жасап, бір тіркес емес екі немесе одан да көп мағыналас фразеологизмдермен ерекше қатар түзейді. Мұндай жағдайда стильдік әсер мен айтушының ойын жеткізуде таптырмайтын мәнерлікті туғызады.

Мағыналас фразеологизмдердің мұндай табиғаты амплификация деп аталады. Амплификация «латынша *amplificatio*» – ұлғайту,

стильдік фигураның бір түрі. Мәтін ішінде мағыналас троптың түрлерін немесе біртектес конструкциямен жасалған сөздер тізбегін қайталау. Амплификация стильдік айшықтаудың градация, плеоназм сияқты бір түрі болғанымен, ол тек мағыналас сөздер мен сөз тіркестеріне тән стильдік құрал.

Лексика-фразеологиялық синонимдер амплификациялық тәсілмен мәтін ішінде, сөйлемнің өн бойында ұлғаймалы мағыналас сөздер мен сөз тіркестеріне тән стильдік құрал.

Лексика-фразеологиялық синонимдер амплификациялық тәсілмен мәтін ішінде, сөйлемнің өн бойында ұлғаймалы мағыналас тізбектер құрайды. Мағыналас бірнеше сөз немесе тіркестерінің мұндай ұлғаймалық сипаты айтылатын ойды жан-жақты ашып көрсетуге, олардың қандай да болмасын ерекшеліктерін бөліп, дәл саралап көрсету арқылы, қабылданатын шындық, құрылыс ситуация туралы ойымызды тереңдете түседі. Ең бастысы айтылар, жеткізілер ұғымды синонимдес сөз тіркестері арқылы тереңдете түсу.

М. Жұмабаев амплификация тәсілін біртұтас бейнелі мағына беру үшін шебер жымдастырып қолданады. Мысалы:

Сол мезетте қамыс ақырын ашылды.
Өлдекімге тәжім қылып, басын ұрды.
Жиеніңіз ес білгеннен ел деген,
Өрге ұмтылған, өрге қарай өрлеген.

Ақын амплификация тәсілі арқылы оқиғаны тереңірек, толыққанды баяндап, шығарманың экспрессивті-эмоционалды реңкін арттырған. Мағыналас тұрақты тіркестер бір контексте салыстыра жұмсаған. Сонымен бірге, мағыналас тұрақты тіркестердің қажеттісін тауып қолданудың ұтымды жолын көрсетті. (Махметова А.С., 2006:8-13).

Ақынның «Бостандық» атты өлеңінде:

«Жер жүзін қан басқанда,
Көбігі шығып аспанға
Жын жолдас боп адамға» –
(Жұмабаев М. Сүй, жан, сәулем.
Өлеңдер мен поэмалар. 2002: 76)

деген жолдағы тұрақты сөз тіркестері «*жер жүзіне қан басу*» дегеніміз тура мағынасында емес, дүниенің алай-дүлей болып, адамдардың бір-бірінің қырғи қабақ қатынаста болған жер бетін имансыз, жауыз адамдардың басқанын әсерлеп жердің қанға орнуымен тең көріп отыр. Бірлік, ынтымақ, адамгершілік сезімінің жоғалуы, елдің жоғалуымен тең.

«Қызыл қанға мас болып,
Жүрегі қара тас болып,
Айырып естен адамзат» (Аханов К. 1993: 24),

деген тармақтардағы «*жүрегі қара тас болу*» және «*адамзаттың естен айырылуы*», ел ішіндегі ауыр халді суреттесе керек. Адамдардың «адам» деген қасиеттен айырылып бір-біріне жау болып, ақыл есінен айырылғандарына налиды. Осылай дей келе ақын ел үмітін жандандыру мақсатында былай дейді:

... Көк есігі ашылды,
Жұмақ нұры шашылды,
Келді ұшып бостандық.
Ғарыш нұрлы жүзі бар,
Кәусар, жібек сөзі бар,
Әдемі, алмас ақ қанат.
Жануарлар жердегі,
Ынтасы – жақын көрмегі,
Таңырқады анталап.
Аппак нұрға оранып,
Ақырын ғана дем алып,
Құрметпенен тұрысты – (Сыздық Р. 2011: 54)

деген шұмақтардағы фразеологиялық тіркестер «бостандық» деген ұғымға жаңаша мән беріп тұр.

Қорытынды

Мағжан Жұмабаев поэзиясындағы ақынның тілдік тұлғасын танытарлық сөз өрнектері қазақ халқының тілін, шешендік өнерін, жалпы лексикалық байлығын өз шығармаларында көркемдікпен, аса шеберлікпен қолданғаны байқалады. Қазақ тілі лексикасының сан мәрте құбылып, ерекше өң беріп, дәстүрлі қолданыстағы сөздермен қоса, жеке авторлық өңдеуден өткізіп соны сарын кіргізіп, тың өрнектер туғызып, поэзияның хас шебері атанған Мағжанның тілдік ерекшелігі анықталды.

Зерттеуші Е. Тілешов: «Мағжан шығармашылығы ақындық «меннің» мазмұны авторлық көзқарасынан құралып жатыр» – деп баға беруді, ақынның дүниетанымының терең, ой қазығы айқын кемеңгер суреткер тұлға болғанын айқындай түспек.

Сонымен, фразеологиялық тіркестер, ақынның айтпақ ойын көркем, әсерлі, нақты жеткізуімен қатар өзіндік тілдік ерекшелігін айқындайтын дүние болмақ. Мағжан Жұмабаев қазақ әдеби тіліне ерекше нақыш кіргізіп, тың өрнектер жасап, өрелі ой, көркем тілімен әдебиет әлемінде өзінің қайталанбас қолтаңбасымен дараланады.

Әдебиеттер

- Абдрахманов С. Жиырмасыншы ғасыр жырлайды. Том 1. – Алматы, 2007.
Аханов К. Тіл біліміне кіріспе. – Алматы, 1993.
Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ғ. Қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы, 1997.
Ғабдуллина М.Г., Тәттібаева З.Б. Мағжан Жұмабаев поэзиясындағы тұрақты сөз тіркестерінің сипаты // Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің хабаршысы №13, 2004.
Жұмабаев М. Таңдамалы. Өлеңдер, поэмалар, зерттеулер, аудармалар. – Алматы: Ғылым, 1992.
Жұмабаев М. Таңдамалы. Өлеңдер, поэмалар, зерттеулер, аудармалар. – Алматы: 2008.
Жұмабаев М. Сүй, жан, сәулем. Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы, 2002.
Қанарбаева Б. Жырымен жұртын оятқан. – Алматы: Ана тілі, 1988.
Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы, 1977.
Қайыпбаева А. Тұрақты тіркестердің поэзия тіліндегі қолданысы: филол. ғыл. канд. Авторефераты. – Алматы, 2011.
Махметова А.С. Мағжан Жұмабаев поэзиясындағы фразеологизмдер: филол. ғыл. канд. авторефераты. – Астана, 2006.
Серғалиев М. Көркем әдебиет тілі. – Астана, 1998.
Сыздық Р. Сөз құдіреті. – Алматы, 2011.
Сыздық Р., Шалабай Б., Әділова Ә. Көркем мәтінді лингвистикалық талдау. – Алматы, 2002.
Илиясова М.А. Мағжан Жұмабаевтың «Батыр Баян» поэмасындағы фразеологизмдер // Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің хабаршысы, №3, 2004.

References

- Abdrahmanov S. Jyrmasyshy ǵasyr jyrlaidy. Tom 1. [Twentieth century reads]– Almaty, 2007.
Ahanov K. Til bilimine kirispe.[Introduction to linguistics] – Almaty, 1993.
Bolǵanbauly Ä., Qaluly Ğ. Qazaq tiliniñ leksikologiasy men frazeologiasy.[Lexicology and phraseology of the Kazakh language] – Almaty, 1997.
Gabdýllina M.G., Tättibaeva Z.B. Maǵjan Jumabaev poeziasyndaǵy turaqty söz tirkesteriniñ sipyty. [Stable phrases’s character in Magzhan Zhumabayev’s poetry]//SoltüstikQazaqstan memlekettik ýniversitetiniñ habarshysy, №13, 2004.
Iliasova M.A. Maǵjan Jumabaevtyñ “BatyrBayan” poemasyndaǵy frazeologizmd. [Phraseology in Batyr Bayan’s poetry]// Soltüstik Qazaqstan memlekettik ýniversitetiniñ habarshysy, №3, 2004.
Jumabaev M. Tañdamaly. Òleñder, poemalar, zertteýler, aýdarmalar.[Songs, poems, investigations, translations] – Almaty: ǒylym,1992.
Jumabaev M. Süi, jan, säýlem. Òleñder men poemalar. [Songs and poems]– Almaty, 2002.
Jumabaev M. Tañdamaly. Òleñder, poemalar, zertteýler, aýdarmalar. [Songs, poems, investigations, translations]– Almaty, 2008.
Kanaarbaeva B. Jyrymenjurtynoiatqan. [The awakening of the people by the poem]– Almaty: Ana tili, 1988.
Keñesbaev I. Qazaq tiliniñ frazeologialyq sözdigi.[Kazakh dictionary of phraseologisms] Almaty, 1977.
Mahmetova A.S. Maǵjan Jumabaev poeziasyndaǵy frazeologizmd. [Phraseologisms in Magzhan Zhumabayev’s poetry] filol. ǵyl. kand. Avtoreferaty. – Astana, 2006.
Qayıpbaeva A. Turaqty tirkesterdiñ poezia tilindegi qoldanysy: [Using of stable phrases in poem language] filol. ǵyl. kand. Avtoreferaty. Almaty, 2011.
Serǵaliev M. Kòrkem ädebiet tili.[The language of imaginative literature]– Astana, 1998.
Syzdyq R., Shalabay B., Ädilova Ä. Kòrkem mätindi lıngvistikalıyq talday. [Linguistic analysis of artistic text]– Almaty, 2002.
Syzdyq R. Söz qudireti.[Word value] – Almaty, 2011.